

KAI KURIE LIETUVIŲ JAVAPJŪTĖS DAINŲ MELODIKOS BRUOŽAI BALTŲ–SLAVŲ MELODIKOS KONTEKSTE

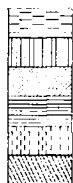
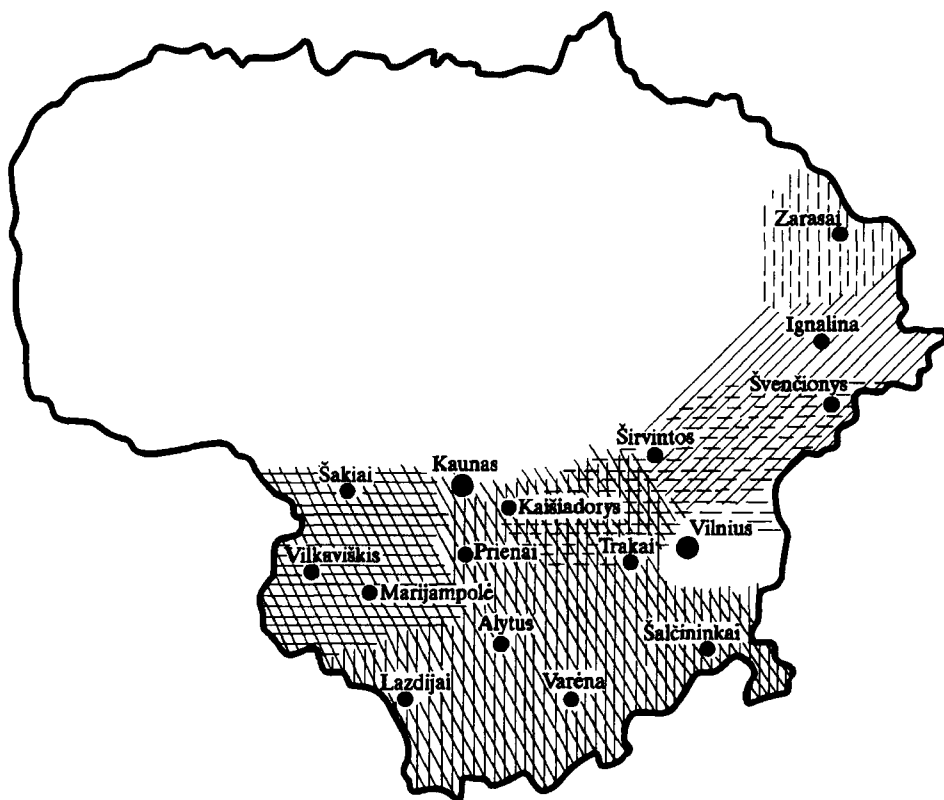
AUŠRA ŽIČKIENĖ

Visos Lietuvos folkloro atžvilgiu pietų ir rytų Aukštaitija yra savitas kampelis, kuriame išliko bene seniausias vienbalsės melodikos klodas. Žinome, kad pietrytinio Aukštaitijos pakraščio ir kaimyninių tautų dainuojamosios tautosakos seniausiųjų sluoksnių ryšiai yra labai glaudūs, tačiau jų melodika mažai gvildenta. Apie tai yra rašęs ar tiesiog užsiminęs ne vienas tyrinėtojas: J. Basanavičius¹, J. Čiurlionytė², J. Razmukaitė³, G. Citovičius⁴, M. Goldinas⁵, I. Zemcovskis⁶. Pastarasis mokslininkas gana išsamiai atskleidė lietuvių javapjūtės dainų melodikos bruožus visame slavų – baltų melodikos kontekste, nors jo analizė daugiausia rėmėsi rusų (ir baltarusių) folkloru.

Labiau įsigilinus į lietuvių melodiką, išryškėjo dar keletas anksčiau nepastebėtų bruožų. Parankus šaltinis, kuriuo ir buvo naudotasi tyrinėjant lietuvių javapjūtės dainų melodiką bei ją lyginant su kitų tautų dainomis, yra „Lietuvių liaudies dainyno“ (toliau – LLD) šeštasis tomas⁷. Tai visos Lietuvos javapjūtės dainų panorama, o viena jos dalis – senieji vienbalsiai Aukštaitijos melodiniai tipai – tapo lyginimo atspirties tašku, pagrindu. Tik šios grupės dainų melodika tiesiogiai susijusi su jos paskirtimi ir sudaro atskirą žanrinę metų ciklo dalį (1–4, 43–45, 50–63, 67, 70, 71, 76, 78 tipai). Kaip rodo tipų komentarai ir dainininkų pastabos, ta dalis nėra vienalytė⁸. Be javapjūtės, tai ir vestuvių, ir kalendorinių švenčių, ir šienapjūtės, ganymo, mėšlavežio, bulviakasio, linarūtės metu skambančios melodijos. Kai kuriose vietovėse jos taip susijusios ir susipynusios, jog sudaro tiesiog vieningą pavasario kalendorinių švenčių bei lauko darbų melodikos kompleksą.

Rytų ir pietų aukštaičių javapjūtės dainų melodika nėra vienalytės stiliškos. Ryškios kelios stilištinės, savitus melodinius tipus turinčios zonos (žr. 1 žemėlapi): rytų Aukštaitija, Dzūkija su Suvalkija ir tarpinė Kaišiadorių, Trakų, Širvintų, Švenčionių rajonus apimanti zona. Joje susikryžiuoja kitų zonų melodikos bruožai, bet čia taip pat yra paplitę ir kitur neaptinkami melodijų tipai.

MELODINIŲ TIPŲ ZONOS

- Rytų Aukštaitijos ir Dzūkijos bendri melodiniai tipai
- Dzūkijos melodiniai tipai
- Rytų Aukštaitijos melodiniai tipai
- Suvalkijos melodiniai tipai
- Šiaurės rytų Aukštaitijos melodiniai tipai
- Dzūkijos ir Suvalkijos bendri melodiniai tipai

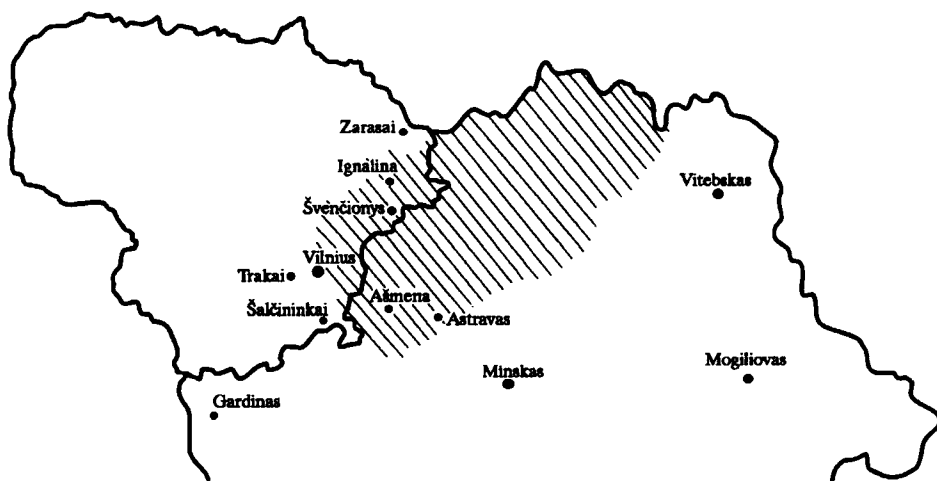
Bendriausia senoji javapjūtės monodinio melodikos sluoksnio formos, ritmo, intonacijų sąranga atsikartoja visose stilistinėse zonose ir dar plačiau, ne tik Lietuvoje.

Ilgėliau apsistokime ties ryšiais su Baltarusijos javapjūtės dainų melodika. Rytų Aukštaitijos ir Baltarusijos Poozerės⁹ (šiaurės, šiaurės vakarų dalis) etninio regiono javapjūtės dainų melodiką galima laikyti vientisos stilistikos teritorija.

Pirmiausia, čia gyvuoja labai artimi arba net atsikartoja tie patys melodiniai tipai (pasieniuose daugelis dainų yra tiesiog dvikalbės). Tai 76-as tipas ir jam labai artima 52-o tipo antroji versija¹⁰ (lietuviškų tipo variantų ir baltarusiškų atitikmenų paplitimo yra 2 žemėlapis, 1, 2, 3 pvz.). Dar – kvarttonalus a b c d formos tipas, Lietuvoje paplitęs Švenčionių, Trakų, Širvintų,

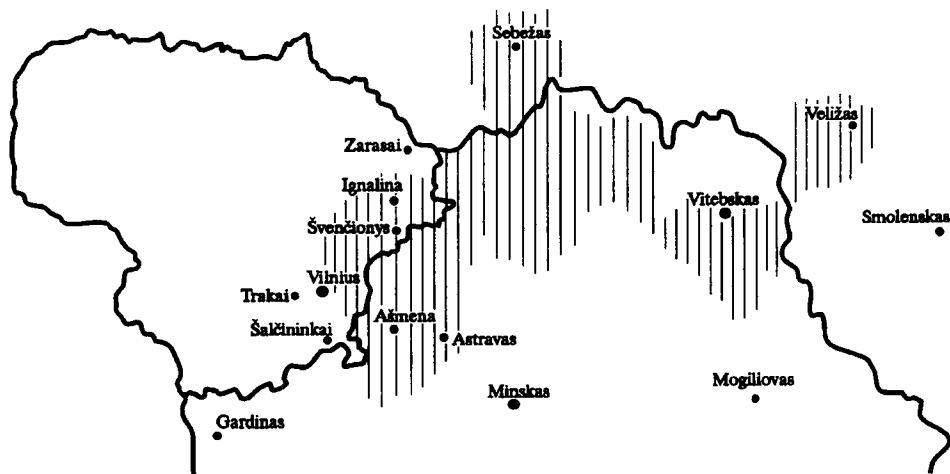
2 žemėlapis

LLD 6 76 TIPO, 52 TIPO II VERSIJOS
IR BALTARUSIŠKŲ ATITIKMENŲ PAPLITIMAS

3 žemėlapis

AMEBĖJINIŲ MELODIJŲ PAPLITIMAS

Kaišiadorių rajonuose daugiausia su kalendoriniais (Kl 157, 608, 653), mažiau su darbo bei vaikų dainų (D 191, 528; Vk 233), dėl to nebuvo skelbtas „Lietuvių liaudies dainyne“ šalia javapjūties dainų. Pastabos liudija, jog tai pavasario šventės, vasaros ir rudens darbus, kartais advento rimtį lydinti melodija (4 pvz.). Tas pats melodinis tipas paplitęs Poozerės vakarinėje dalyje (5 pvz.). Antra, visi minėti melodiniai tipai ir dar daugelis kitų (beje, ne tik javapjūties, bet ir kitų senųjų žanrų) rytų Aukštaitijoje bei Poozerėje yra tiesiog persmelkti būdingos intonacijos, kuri pasitaiko melodijai stabtelejus pagrindinėje tonikoje arba III, IV laipsniuose (1–5 pavyzdžiuose intonacija pažymėta punktyru). Trečia, bendriausios struktūrinės detalės – forma, ritmas, dermija – organizuojamos analogiškai. Ketvirta, ši teritorija išsiskiria jau minėta javapjūtės ir kitų vasaros darbų bei pavasario švenčių melodijų samplaika¹¹. Penkta, čia labai populiarios sekundtonalios melodijos. Šešta, savitomis, būdingomis tik rytų Aukštaitijai laikomos amebėjinės melodijos. Jos žinomos ir Poozerėje (žr. 3 žemėlapi, 6, 7 pvz.). Čia javapjūtės metu skambančios melodijos neturi rytų aukštaičiuose dažnai pasitaikančio teksto refreno (Poozerės dainų teksto forma yra a a), tačiau pavasarinėms būdinga ir tokia forma, ir teksto refrenas. Rytų Aukštaitijoje – taip pat¹². Beje, amebėjinės vestuvinės melodijos paplitusios dar gerokai toliau į šiaurę – Latvijos pietryčiuose, Rusijos Pskovo ir net Sankt Peterburgo srityse.

Toks rytų Aukštaitijos ir Poozerės javapjūtės, ir, atrodo, ne tik šio žanro melodikos vientisumas kelia mintį kadaise buvus vieningą muzikinę kultūrą, galbūt tos pačios genties muzikinį palikimą.

Vakarinė Bresto srities dalis labai glaudžiai susijusi su Dzūkija bei Suvalkija. Nenuostabu – juk tai buvusi etnografinė Lietuva. Daugybė dainų, kaip ir rytų Aukštaitijoje, pasieniuose yra tiesiog dvikalbės, o ir visa melodikos stilistika labai artima.

Vakarinė Bresto srities dalis yra lyg ir pietų Aukštaitijos ir Polesės tarpinė zona (rytinė Bresto, pietinė Minsko sričių dalys, Gomelio sritis). Polesė – savitas, archajiškas, ilgai buvęs izoliuotas miškų ir pelkių kraštas, kurio konservatyvi tradicinė kultūra teikia peno įvairių sričių tyrinėtojams. Manoma, jog tai ankstyviausių baltų – slavų kontaktų vieta. Čionykštėse šnektose išlikę nemažai baltiškų žodžių, ir tas rodo čia gyvenus ir buvus asimiliuotus baltus¹³. Galbūt ir jų muzikinė kultūra buvo asimiliuota, tačiau su dabartinės Lietuvos javapjūtės dainų melodikos stilistinėmis zonomis Polesės javapjūties melodika nesisieja taip glaudžiai kaip rytų Aukštaitija su Poozere. Polesės (beje, jos tąsa tyrinėtojai laiko visą Pripetės baseiną – Ukrainos Polesę ir rytinę Briansko srities dalį¹⁴) ir pietryčių Lietuvos javapjūtės dainų melodiką galima konstatuoti esant tos pačios muzikinio mąstymo epochos produktu¹⁵, besisiejančiu bendriausiais sąrangos bruožais. Palyginkime Polesės¹⁶ ir dzūkų bei suvalkiečių (LLD 6 – 5, 20, 25, 48, 54 melodijų tipai) terctonalias javapjūtės melodijas. Skambesys, ritmo mirgėjimas, vidinė nuotaika, forma, dermės – visa tai yra bendra. (Dar keletas bendrų detalių bus aptarta vėliau – jos atsikartoja labai plačioje teritorijoje, kur kas didesnėje negu Lietuva su Baltarusija.)

Lygiai tą patį galima konstatuoti, panagrinėjus kitų tautų – rusų (Briansko¹⁷, Smolensko, Pskovo sričių), vakarų ukrainiečių¹⁸, latvių¹⁹, slovākų²⁰, bul-

garų²¹, iš dalies makedonų²² javapjūtės (arba susijusių žanrų) melodijas: dermija, formos bei ritmo organizavimas – visa tai, kas liudija apie tapatų pagrindą – iš esmės yra bendra. Šį teiginį išsamiai, detaliam įrodė I. Zemicovskis²³. Jis disponavo dar serbų, moravų, chorvatų, juodkalniečių ir net kai kurių ugrofinų, romanų, germanų bei tiurkų tautų melodika. Visame šiame didžiuliam plote dermės, ritmo, formos – bendrosiose sąrangos detalėse pastebimi tipologiniai ryšiai. Kai kurie jų, kaip antai pati ryškiausia – tercijos atramos ir neišplėtos formos kombinacija aiškiai yra poligenetinės arba tiesiog fiziologinės – akustinės kilmės. Mat kombinacija nesiriboja vien javapjūtės ar stipriai susijusiomis su ja funkcijomis. Funkcijų spektras čia labai platus – net iki utilitarios, signalo paskirtį turinčios (pvz., piemenų signalai gyvuliams valdyti). Be to, tokia struktūros detalių kombinacija aptinkama daugelyje viso pasaulio vietų. Šį faktą pastebėjo A. Elšekova²⁴. Tirdama senąją slavų melodiką, ji atkreipė dėmesį į tokios struktūros javapjūtės melodijų kadencijas, būdingas, anot jos, vien slavams. Pridursime, kad dviejų ar trijų dalių terctonalios javapjūtės melodijos, kurių baigiamoji kadencija yra tam tikro modelio (8 pvz.), o pirmoji dviejų dalių formos melodijos eilutė baigiasi trečiuoju laipsniu, tipiškas baltų ir slavų melodikos reiškinytis, javapjūtės melodinė formulė. Panašių formulių visame baltų – slavų regione esama ir daugiau, ir visose svarbus vaidmuo tenka kadencijai. Štai tos formulės:

1) terctonalios arba kvarttionalios dviejų arba trijų dalių formos melodijos su antrojo dermės laipsnio kadencija²⁵. Lietuvoje, Latvijoje, Baltarusijoje, Bulgarijoje, iš dalies Makedonijoje egzistuojančių šios formulės melodijų netgi intonacinis žodynas be galo artimas (9, 10 pvz.);

2) terctonalios ir kvarttionalios dviejų arba trijų dalių formos melodijos, turinčios intonaciją IV – III – II – I laipsniai, kuri beveik visuomet pasirodo ir kadencijose (Lietuva, Latvija, Baltarusija, Ukraina, Bulgarija, Rusija, Slovakija) (11–13 pvz.). Ši intonacija artimai susijusi su vestuvių apeigų melodika²⁶, dėl to skatina patyrinti javapjūtės ir vestuvių žanrų melodikos sąsajas plačiau, galbūt netgi patvirtinant ar paneigiant žanrų genezės hipotezes. Be abejo, tai atskiro nemažo straipsnio tema.

Apibendrinant visa, kas buvo minėta, galima tarti:

1. Rytų ir pietų Aukštaitijos javapjūtės melodiniai tipai pasiskirstę stilistinėmis zonomis: Dzūkija ir Suvalkija, rytų Aukštaitija, Kaišiadorių, Trakų, Širvintų rajonų zona.

2. Rytų Aukštaitijos stilistinė zona prasitęsia į Baltarusiją, kartu su jos Poozere sudarydama vieningą teritoriją. Kyla prielaida dėl vieningos muzikinės kultūros palikimo. Juk teritorija bemaž sutampa su brūkšniuotosios keramikos kultūros pagrindinio arealo paplitimu²⁷. Etninė kultūros priklausomybė beveik nekelia abejonių – kultūra laikoma baltiška²⁸ ir netgi pripažįstama baltų branduoliu, apie kurį formavosi periferiniai baltų dialektai²⁹. Vadinas, ir toji vieninga muzikinė kultūra turėjo būti sukurta baltų, o vėliau asimiliuota slavų. Visa tai lengvai įsivaizduojama, prisimenant pagrindinių agrarinės melodikos struktūros detalių poligenetinės kilmės prielaidą.

3. Visą baltų – slavų javapjūtės melodiką vienija melodinės formulės, kurių esminė detalė – melodinė kadencija. Ko gero, tai vienas iš pačių konservatyviausių melodikos elementų.

1 pvz.

Tverečiaus vls., Švenčionių aps. LLD 6, 76 tipas, Nr. 4.

♩ = 48

Dai skre-dzia - ja mar-ga gra-ži paukš - te - lė
per ža - lių so - de - lį, dai skre dzia - ja.

2 pvz.

Ceikinių vls., Švenčionių aps. TD 5 4.

Ei, u - žu go - jaus,
ei, u - žu go - jaus,
anks - ti anks - ti,
u - žu ža - lio - jo.

3 pvz.

Breslaujos raj., Vitebsko sr. ŽP 34.

Moderato

Ра - да, ра - да на - ша пе - ра - пёл - ка,

што ле - та да - жда - ла, ра - да, ра - да.

4 pvz.

Kietaviškių apyl., Kaišiadorių raj. ČtkDM 70.

$\text{♩} = 138$

To to, ka - l - ba nend - re - lé

su do - bi - lé - liu, to to to.

5 pvz.

Vitebsko sr. Pastovių raj., ŽP 228.

Бо - жа мой, не ель ма - я

зя - лё - на - я, Бо - жа мой.

6 pvz.

Nodžiūnų apyl., Švenčionių raj. ŠŠnT 4.

$\text{♩} = 132$

Tai ra - mūs lau - ke - liai Ku - ni - giš - kės,

tai ra - mūs lau - ke - liai Ku - ni - giš - kės.

7 pvz.

Bođuševno raj., Vitebsko sr. ŽP 34.

J = 120

За - ра ма - я вя - чэр - ня(е) - я,

за - ра ма - я вя - чэр - ня(е) - я.

8 pvz.

9 pvz.

Varenos vls., Alytaus aps. LLD 6, 37 tipas, Nr. 1.

J = 66

Oi, a - n kal - l - no, an aukš - to - jo,

nau - ji d - va - rai bu - da - vo - ti.

10 pvz.

Mindos k., Jelensko raj. BNT 19.

Бавно J = 80

Съ - ньо, ти мой съ - ньо, мо -

я из - не - вя - ро.

11 pvz.

Salako vls., Zarasų aps. LLD 6, 32 tipas, Nr. 1.

♩ = 66
I grupė

Siū - ra - vo ra - sa - la in ba - ra,

II grupė

kas ši - toj gi - ra - laj pa - mi - ga?

12 pvz.

Božičeno k., Rozensko raj. BNT 39.

Басно *♩ = 160*

Как - ва ми ни - ва бой - ли - я,

как - ви са сно - пи лег - на - ли.

13 pvz.

Izvalta, Dagdos raj. FS 1950, 7376.

Pļau-nit, mu - mis pļuo - ve - je - ņis pļuo-ve - je -nis,

Kļau-sim no - ri vo - ka - rā - i vo - ka - rā - i.

- ¹ *Basanavičius J. Rinktiniai raštai / Sudarė D. Krištopaitė. – V., 1970. – P. 265-266.*
- ² *Čiurlionytė J. Lietuvių liaudies dainų melodikos bruožai. – V., 1969. – P. 249.*
- ³ *Razmukaitė J. Rytų džiūkų (Adutiškio – Tverėčiaus apylinkių) ir baltarusių dainų bendrumai ir skirtumai // Menotyra. – 1976. – Nr. 6.*
- ⁴ *Цитович Г.И. К вопросу о взаимосвязях белорусов и литовцев в области песенного фольклора // О белорусском песенном фольклоре. – Минск, 1976.*
- ⁵ *Гольдин М. Черты, общности и связи в песенном творчестве латышей и соседних народов. – М., 1976.*
- ⁶ *Земцовский И. Мелодика календарных песен. – Л., 1975.*
- ⁷ *Lietuvių liaudies dainynas. T. 6: Darbo dainos. Kn. 1 / Parengė V. Misevičienė, Z. Puteikienė. – V., 1993.*
- ⁸ *Autore naudojasi ne tik Dainyno 6-ame tome esančia bei nurodoma medžiaga, bet ir kita: KTR, naujesne LTR, kitų spausdintų šaltinių.*
- ⁹ *Мажэйка З. Я. Песни беларускага Паазер'я. – Мінск, 1981; Жніўныя песні / Рэд. А. С. Фядосік; Уступна артыкул, укладанне, сістэматызацыя напеваў Я. И. Ялатава. – Мінск, 1974.*
- ¹⁰ *Жніўныя песні. Мелодии 215-251.*
- ¹¹ *Можейко З. Я. Календарно песенная культура Белоруссии. – Минск, 1985. – P. 69; Taip pat jos. Песенная культура Белорусского Полесья. Село Понеж. – Минск, 1971. – P. 110; Земцовский И. Min. veik. – P. 160-163.*
- ¹² *Эвальд З. В. Песни белорусского Полесья / Под редакцией Е. Б. Гиппиуса, составление и текстологическая подготовка к печати З. Я. Можейко. – М., 1979. – P. 32, 10-12 lentelės.*
- ¹³ *Климчук Ф. О проблеме балтизмов в говорах Брестско-Пинского Полесья // Проблемы этнической истории балтов. – Рига, 1985; Лаучюте Ю. С. Палесье – зона ранних балтийских и славянских контактов. – Проблемы этнической истории балтов. – Рига, 1985.*
- ¹⁴ *Жніўныя песні. – С. 33; Свитова К. Народные песни Брянской области. – М., 1966.*
- ¹⁵ *Земцовский И. О мелодической „формульности“ в русском фольклоре // Русский фольклор XXII: Этнографические истоки фольклорных явлений. – Л., 1987; Эвальд З. В. Min. veik. – P. 15-32.*
- ¹⁶ *Можейко З. Я. Песни белорусского Полесья. – Л., 1983. – P. 79-100.*
- ¹⁷ *Свитова К. Min. veik.*
- ¹⁸ *Українські народні мелодії / Зібрав К. Квітка. – Київ, 1922; Земцовский И. Мелодика календарных песен. – P. 172-193, melodijų lentelės.*
- ¹⁹ *Vitoliņš J. Darba dziesmas // Latviešu tautas mūzika. – Rīga, 1958; Витольна Я. Стилевые особенности латышской народной песни годового земледельческого цикла. – М., 1964. Taip pat remtasi Latvijos Mokslų Akademijos Literatūros ir kalbos instituto Tautosakos sektorius (dabar Literatūros instituto Tautosakos rankraštyno – Latviešu folkloras krātuve) medžiaga.*
- ²⁰ *Demo O., Hrabalová O. Žatevné a dožinkové piesne. – Bratislava, 1971.*
- ²¹ *Българско народно творчество в тринадесет тома. Т. 13: Народни песни с мелодии. – София, 1965.*
- ²² *Земцовский И. Мелодика календарных песен. – P. 172-193, melodijų lentelės; Traerup B. East Macedonian folk songs : Contemporary traditional material from Malaševo, Pijanec and the Razlog district. 1970. (Acta Ethnomusicologia Danica Nr. 2).*
- ²³ *Земцовский И. Мелодика календарных песен.*
- ²⁴ *Эльшекова А. Об изучении ранних форм славянской народной музыки // Славянский музыкальный фольклор / Составление и редакция И. Й. Земцовского. – М., 1972. – P. 121-122.*
- ²⁵ *Земцовский И. Мелодика календарных песен. – P. 146, 45 lentelė.*
- ²⁶ *Буркшайтене Л. Функциональные особенности мелодики некоторых литовских свадебных песен // Музыка в свадебном обряде финно-угров и соседних народов. – Таллин, 1986; Земцовский И. Мелодика календарных песен. – P. 164 (188 pavyzdys), 166 (93 pavyzdys).*
- ²⁷ *Lietuvių etnogeneze / R. Volkaitė-Kulikaušienė, J. Jurginis, A. Vanagas ir kt.; Red. kol.: R. Volkaitė-Kulikaušienė (ats. red.) ir kt.; LTSR MA Istorijos inst. – V., 1987. – P. 89–90, žemėl., p. 94.*
- ²⁸ *Lietuvių etnogeneze. – P. 93.*
- ²⁹ *Седов В. Ранняя этническая история балтов // Проблемы этнической истории балтов. – Рига, 1985.*

SOME MELODY CHARACTERISTICS OF THE LITHUANIAN HARVEST SONGS IN THE CONTEXT OF THE MELODIES OF THE BALTS AND THE SLAVS

AUŠRA ŽIČKIENĖ

Summary

The melodies of Lithuanian harvest songs are not uniform stylistically. Several different zones (Map 1) having particular melody types could be defined peculiar to the eastern part of Lithuania (Aukštaitija), the southern part (Dzūkija and Suvalkija) and to an intervening zone encompassing the districts of Kaišiadorys, Trakai, Širvintos, Švenčionys. In the latter the melody features of other zones intersect, though at the same time, popular are certain melody types found nowhere else.

A generalized structure of form, rhythm and intonation of an ancient harvest monodic melody layer finds repetition in all stylistic zones and even much broader, not only in Lithuania. For example, the melody integrity of harvest (and not only this genre) songs traced in eastern Aukštaitija and Poozerje (present day part) in Byelorussia suggests' an idea of a uniform musical culture and musical heritage of an earlier existed the same tribe. Attention is also caused by the fact that the mentioned territory nearly coincides with the area in which the culture of shaded pottery found its main dissemination.

In the whole Baltic-Slavonic territory, where the ancient melody layer is preserved in calendar cycle melodies, concrete combinations of melody details are repeated. In Lithuania, these are three formulae of harvest melodies, in which a special role is assigned to cadences. They are probably the most conservative, informative and essential elements of harvest melodies.